

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1956

ΕΤΔ ΜΕ Κ.Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Τὸ δεκαπενθήμερο

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΚΑΙ ΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Φαίδων Κουκουλές.

Τὴν νύκτα τῆς Κυριακῆς 15ης Ἰανουαρίου 1956, μετὰ μακρὰν ἀσθένειαν, ἀφῆκε τὴν ὑστάτην πνοὴν ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ ὁμότιμος καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Φαίδων Κουκουλές. Μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς τῆς ζωῆς του, ὁ ἀποθανὼν μετὰ καταπληκτικῆς διαφυγῆς τῆς σκέψεως ἐξηκολούθει νὰ ἐργάζεται, ἵνα ἀποπερατώσῃ τὸ πολυσχιδὲς καὶ πλουσιώτατον συγγραφικὸν ἔργον του, ὀλίγας δὲ ἀκόμη ὥρας πρὸ τοῦ μοιραίου ὑπηγόρευε μελέτην, ἵνα περιληφθῆ εἰς τὸν πρὸς τιμὴν τοῦ διεθνοῦς ἐπίσης φήμης βυζαντινολόγου καὶ παλαιοῦ συμφοιτητοῦ του ἐν Γερμανίᾳ Silvio Guiseppe Mercati μέλλοντα νὰ ἐκδοθῆ ἀναμνηστικὸν τόμον.

Εἰς τὸν χαράσσοντα τὰς γραμμὰς αὐτὰς ἡ μοῖρα ἐπεφύλασσε τὸ θλιβερὸν προνόμιον νὰ παρασταθῆ εἰς τὸν ἀείμνηστον διδάσκαλον κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς καὶ νὰ κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς του ἦτο πλήρης ἡρεμίας καὶ γαλήνης, τὴν ὁποίαν διέχεεν εἰς τὸ πρόσωπον ἢ ἱκανοποίησις μιᾶς ζωῆς ἀναλωθείσης ὑπὲρ τῆς πατρίδος, τῆς ἐπιστήμης, τῆς οικογενείας καὶ τοῦ καλοῦ, ὅλων, ὅσοι εἶχον τὴν εὐτυχίαν νὰ τὸν πλησιάσωσιν.

***

Ὁ Φαίδων Κουκουλές ἐγεννήθη ἐν Ἐρμούπολει τῆς Σύρου τὸ 1881, καταγόμενος ἐξ οικογενείας ἐλκούσης τὴν καταγωγὴν ἐκ Σπάρτης. Ἀποπερατώσας τὰς ἐγκυκλίους σπουδὰς ἐν τῇ γενετείρᾳ νήσῳ ἐνεγράφη εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀνακηρυχθεὶς πτυχιούχος ταύτης κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1904 μετὰ τὸν βαθμὸν ἀριστα. Μετὰ διετίαν ἀνηγορεύθη διδάκτωρ, ὑποβαλὼν διατριβὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Βασιλείου τοῦ Μεγάλου δόξαι παιδαγωγικαί».

Μετὰ τὴν λήψιν τοῦ διπλώματος, ἐδίδαξεν ἐπὶ διετίαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, βραδύτερον δὲ διετέλεσε σχολάρχης ἐν Βαμβακοῦ τῆς Λακεδαιμόνος. Τὸ 1907, ἐπιτυχὼν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου προκηρυχθέντα σχετικὸν διαγωνισμόν, μετέβη πρὸς εὐρύτερας σπουδὰς εἰς τὴν Γερμανίαν, ὅπου ἐπὶ τριετίαν ἤκουσε μαθήματα κλασσικῆς φιλολογίας καὶ βυζαντινῆς ἐπιστήμης, παρακολούθησας τοὺς κα-

τὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διασημοτέρους καθηγητάς, ἰδίᾳ δὲ τὸν πολὺν Κρουμπάχερ, τοῦ ὁποῦ ὑπῆρξεν ἰδιαιτέρως ἀγαπητὸς μαθητῆς.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκ Γερμανίας ἐπιστροφὴν του προσελήφθη, τὸ 1911, ὡς συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὅπου ἐργάσθη μετ' ἐξαιρετικῆς ἐπιμελείας ἐπὶ δεκαπέντε συναπτὰ ἔτη, ἀσχοληθεὶς περὶ τὴν ἀνασυγκρότησιν καὶ πλήρη κατάταξιν τοῦ ἀρχείου ὡς καὶ τὴν ἐν γένει παρακολούθησιν τοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης. Διορισθεὶς καθηγητῆς τοῦ νεοϊδρυθέντος Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1926, δὲν ἐπρόφθασε νὰ διδάξῃ διότι, ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὸν διορισμὸν του, ἀπελύθη διὰ πολιτικούς λόγους. Τὸ 1931 διορίσθη εἰς τὴν τακτικὴν ἔδραν τοῦ Δημοσίου καὶ Ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν ὅπου καὶ ἐδίδαξεν ἀνελλιπῶς μέχρι τοῦ πέρατος τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1950 - 1951 καταληφθεὶς ὑπὸ τοῦ ὄριου ἡλικίας. Ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ ἐκτιμῶσα ἰδιαιτέρως τὸ ἐπιστημονικὸν αὐτοῦ ἔργον καὶ τὴν ἐξαιρέτην αὐτοῦ διδακτικὴν ἐπίδοσιν ἐζήτησεν δι' ἀποφάσεως παμψηφεί ληφθείσης, τὴν ἐπὶ δύο ἔτη παράτασιν τῆς παραμονῆς του ἐν τῇ ἔδρᾳ.

Κατὰ τὴν μακρὰν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ σταδιοδρομίαν ὁ Φ. Κουκουλές ὑπῆρξεν ἰδρυτῆς ἢ μέλος διαφόρων ἐπιστημονικῶν σωματείων, μετὰ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἀναφερθῆ ἡ Ἑταιρεία τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τῆς ὁποίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της διετέλεσε γενικὸς γραμματεὺς, διευθύνων ταυτοχρόνως καὶ τὴν ὑπ' αὐτῆς ἐκδιδομένην ἐπετηρίδα Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τῆς ὁποίας ἔχουν ἐκδοθῆ εἴκοσι πέντε ὀγκώδεις τόμοι. Ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Πανεπιστημίου συμμετέσχεν εἰς τὰ διεθνή Βυζαντινολογικὰ Συνέδρια, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ ἔκαμε σχετικὰ ἀνακοινώσεις, ἐκτιμηθείσας ὑπὸ τῶν διεθνῶν Βυζαντινολόγων, καὶ δὴ εἰς τὸ Βυζαντινολογικὸν συνέδριον τοῦ Παλέρμου ὅπου ἡ παρ' αὐτοῦ γενομένη πρότασις περὶ συλλογῆς τοῦ λαογραφικοῦ ὕλικου τῆς Ν. Ἰταλίας ἐγένετο παμψηφεί δεκτὴ ἐκ μέρους ὅλων τῶν συνέδρων.

Αἱ ἐπιστημονικαὶ ἐργασίαι, τὰς ὁποίας ἀπὸ τὸ 1908 ἔχει δημοσιεύσει ὁ Φ. Κουκουλές, εἶναι τόσον πολλαί, ὥστε δυνάμεθα χωρὶς ἄλλο νὰ εἴπωμεν ὅτι ὀλίγοι εἶναι οἱ ἐπιστήμονες, οἱ ὁποῖοι ἔχουν νὰ παρουσιάσωσιν ἀνάλογον ἔργον εἰς ποσότητα καὶ εἰς ποιόν. Αἱ ἐργασίαι αὗται δὲν εἶναι μονόπλευροι, ἀλλ' ἐπεκτείνονται εἰς διαφόρους κλάδους τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης, δύνανται δὲ νὰ διακριθῶσιν εἰς τέσσαρας κα-

τηγορίας: α) ιστορικάς, β) λαογραφικάς, γ) γλωσσικάς καὶ δ) τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν ἰδιωτικὸν καὶ δημόσιον βίον τῶν Βυζαντινῶν. Τῶν ἐργασιῶν τούτων τινὲς ἔχουν δημοσιευθῆ εἰς αὐτοτελεῖς τόμους, ἄλλαι δὲ εἰς ἑλληνικά ἐπιστημονικά περιοδικά, ἰδίᾳ δὲ ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς, ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας, ἐν τῇ Ἀθηνᾷ, ἐν τῇ Λαογραφίᾳ, ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ὡς καὶ ἐν ξένοις περιοδικοῖς.

Αἱ κυρίως ἱστορικαὶ ἐργασίαι, ὑπερβαίνουσαι τὰς εἴκοσι, ἀναφέρονται εἰς διάφορα θέματα τῆς βυζαντινῆς ἢ καὶ μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς, μεταξὺ δὲ τούτων κυριώτεραι εἶναι: «Ὁ ἐν Μεγάλῳ Ρεύματι ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν», «Ἱστορικά σημεῖα περὶ τῶν σχολῶν Μεγάλου Ρεύματος», «Τσακωνία καὶ Τσάκωνες», «Τὰ σχολεῖα τῆς Κυνουρίας κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος», καὶ «Ἡ ἐν Θήρᾳ ἱερὰ μονὴ τοῦ ἁγίου Νικολάου».

Εἰς τὴν Λαογραφίαν τὴν βυζαντινὴν καὶ τὴν νεωτέραν ἀφιέρωσεν ὁ Κουκουλὲς ὑπὲρ τὰς εἴκοσι μελέτας. Κατὰ τὸν συγγραφέα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κατανοήσῃ τις τὸν βίον τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, ἐὰν δὲν γνωρίζῃ προηγουμένως τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχῃ πλήρη ἰδέαν τῶν τελευταίων τούτων, ἂν δὲν συσχετίσῃ αὐτὰ πρὸς τὸν νεώτερον Ἑλληνισμόν. Εἰς τὸν κύκλον αὐτὸν τῶν μελετῶν ἀνήκουν μεταξὺ ἄλλων αἱ ἐξῆς: «Ἡ νεοελληνικὴ καὶ τὰ βυζαντινὰ ἔθιμα», «Προδρομια λαογραφικὰ ζητήματα», «Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν λαογραφίαν ἐπὶ Ἐνετοκρατίας», «Εἶχον νεκτοφύλακας οἱ Βυζαντινοί»;

Εἰς τὰς γλωσσικάς μελέτας τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ὑπερβαίνει τὰς τεσσαράκοντα, ἀνήκουν διάφοροι διατριβαὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐτυμολογικά καὶ φωνητικά», τὰ «Ἡουσιανά», τὰ «Οἰνοντιακά» (ἀναφερόμενα εἰς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῶν κατοίκων Οἰνοῦντος τῆς Λακεδαιμόνος) καὶ πλεῖσται ἄλλαι μελέται καταχωρηθεῖσαι ἰδίᾳ ἐν τοῖς περιοδικοῖς «Ἀθηνᾶ» καὶ «Λεξικογραφικῶν ἀρχαίων».

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν καθαρῶς βυζαντινῶν μελετῶν ἀνήκουν αἱ περισσότεραι καὶ σημαντικώτεραι μελέται τοῦ Φ. Κουκουλέ. Ὑπὲρ τὰς ἑβδομήκοντα μελέται ἐδημοσιεύθησαν κατὰ καιροὺς ἀφορῶσαι εἰς τὰ κυριώτερα κεφάλαια τοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Βυζαντινῶν. Αἱ μελέται αὗται, πλουτισθεῖσαι μὲ νέα στοιχεῖα καὶ συμπληρωθεῖσαι μὲ ἄλλας ἀνεκδότους, συνεκεντρώθησαν εἰς σειρὰν τόμων, ὑπὸ τὸν τίτλον «Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός» ἧτις παρέχει σήμερον πλήρες σύστημα τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν.

Παραλλήλως πρὸς τοὺς τόμους αὐτοὺς πρέπει νὰ ἀναφερθῶν καὶ δύο ὀγκώδεις τόμοι

ὑπὸ τὸν τίτλον «Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικά» (1950), καρπὸς μακρῶν ἀναζητήσεων καὶ ἐπισταμένης ἐρεῦνης, καὶ ἄλλος τόμος, ὑπὸ τὸν τίτλον «Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Γραμματικά» (1953), πάντες οὗτοι ἐκδοθέντες ὑπὸ τῆς «Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν». Διὰ τῶν ἐργασιῶν του αὐτῶν ὁ συγγραφεὺς ἀποβλέπει εἰς τὴν συγκέντρωσιν καὶ συσχέτισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς οὗτος παρουσιάζεται ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἀποδεικνυομένης οὕτω τῆς πλήρους ἐθνικῆς ἐνότητος διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Ἴδου πῶς ἐκφράζεται ὁ ἴδιος:

«Διὰ τοῦ ἔργου μου αὐτοῦ, προϊόντος μακροχρονίων μελετῶν, ἐπιδιώκω ἀφ' ἐνός νὰ δώσω πλήρη, κατὰ τὸ δυνατόν, εἰκόνα τοῦ βίου τῶν βυζαντινῶν ἡμῶν προγόνων, συσχετίζων αὐτὸν πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν καὶ τὸν νεοελληνικὸν καὶ δεικνύων οὕτω τὴν συνέχειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου ἀνά τοὺς αἰῶνας, ἀφ' ἐτέρου δὲ νὰ ἐξάρω τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Βυζαντινῶν, οἵτινες, ἀνήκοντες εἰς τὸ μᾶλλον πεπολιτισμένον κράτος τοῦ μεσαίω-νος καὶ ἀξιόλογον ἀναπτύξαντες πολιτισμόν, πολλὰ στοιχεῖα τούτου μετέδωκαν εἰς τὰς νεωτέρας κοινωνίας γινόμενοι εἰσηγηταὶ θεσμῶν καὶ βίου ἀνθρωπιστικοῦ».

Ἡ συγγραφὴ τοῦ Φ. Κουκουλέ, εἰς τὴν ὁποίαν γίνεται εὐρυτάτη χρῆσις, καὶ δὴ καὶ ἐκ πρώτης χειρὸς, τῶν φιλολογικῶν πηγῶν, τὰς ὁποίας συνεξετάζει μετὰ τῶν ἐκ τοῦ λαοῦ παραδόσεων καὶ τῆς γλώσσης, ἀποτελεῖ τὴν πρῶτην ὀλοκληρωμένην ἐργασίαν διὰ τὴν γνωρί-μῖαν τοῦ βίου τῶν βυζαντινῶν καὶ διὰ τὴν μελέτην ἐν γένει τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν σημαντικώτεραν μελέτην, ἧτις ἐγράφη περὶ Βυζαντίου κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετη-ρίδας. Εἰς τὰς μνημονευθείσας δὲ μελέτας πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ πολλὰ ἄλλα ἀρθρα καὶ διατριβαί, κατεσπαρμένα εἰς περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδας. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἐκτιμῶσα τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ ἐπίδοσιν, τὸν ἐξέλεξεν ἀπὸ τοῦ 1951 τακτικὸν αὐτῆς μέλος, ἡ δὲ πολιτεία ἀπένειμεν εἰς αὐτὸν ἀνωτάτας διακρίσεις καὶ τιμὰς.

Σπουδαιοτάτη ὑπῆρξε καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ διδασκάλου. Ὁ Κουκουλὲς ἠγάπησε τὸ σχολεῖον καὶ ἐδίδασκε μετὰ βαθείας συνειδήσεως τῆς καθηγητικῆς ἀποστολῆς, ζητῶν νὰ μεταδώσῃ καὶ εἰς τοὺς μαθητὰς του τὴν ἀγάπην πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὴν ἐπιστήμην.

Ἴσως ὅμως ἡ μεγαλυτέρα διδασκαλία τοῦ ἀνθρώπου ὑπῆρξεν ἡ εὐγένεια τῆς ψυχῆς, ἡ χριστιανικὴ πίστις, ἡ ἀμετρος καλωσύνη, ἀρεταὶ μὲ τὰς ὁποίας πλουσιοπαρόχως εἶχεν ἐφοδιάσει αὐτὸν ἡ φύσις καὶ μὲ τὰς ὁποίας ἐγνώριζε νὰ κατακτᾷ τὴν γενικὴν ἐκτίμησιν καὶ σεβασμόν. Τώρα ἐκεῖνος ἀπέθανεν, ἀλλὰ ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον του θὰ παραμείνουν ἕσαι ἐξιομίμητον ὑπόδειγμα καλοῦ χριστιανοῦ, σοφοῦ ἐπιστήμονος καὶ ἐξαιρετικοῦ ἀνθρώπου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΖΩΡΑΣ